

ГУМАНІСТИЧНА ПЕДАГОГІКА В.О. СУХОМЛИНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ЗБАГАЧЕННЯ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ НАУКИ

Процес розбудови сучасної української освіти, що здійснюється у відповідності з вимогами Закону України «Про освіту», Національної доктрини розвитку освіти України в ХХ ст., Державної національної програми “Освіта (Україна ХХІ століття)” неможливий без урахування існуючого вітчизняного та зарубіжного педагогічного досвіду.

Так, у Державній національній програмі “Освіта (Україна ХХІ століття)” наголошується, що навчально-виховний процес повинен здійснюватися на національному ґрунті, в “органічному поєднанні з національною історією і народними традиціями”. Це зумовлює потребу переосмислення історико-педагогічного досвіду в історії української педагогіки. У зв’язку з цим на науково-обґрунтовану оцінку заслуговують ідеї, погляди, концепції визначних культурно-освітніх діячів і педагогів минулого, глибоке вивчення яких збагачує й урізноманітнює наші уявлення про історико-педагогічний процес, сприяє його новому прочитанню, а також відкриває нові грані, новий зміст, нові цінності цього процесу.

Водночас на сучасних умовах державотворення в Україні зростає роль гуманістичного виховання підростаючого покоління. У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Велика роль в цьому процесі належить вчителю, адже

школа й учителі повинні формувати особистість, індивідуальність учня відповідно до вимог сьогодення.

Визначним учителем, педагогом, дитячим письменником початку ХХ ст. є В.Сухомлинський (1918 – 1970 рр.). Творчість В.Сухомлинського увійшла до історії вітчизняної педагогічної думки помітною сторінкою, його педагогічні, публіцистичні та літературні праці й учительський досвід значно вплинули на практичну діяльність школи, збагатили педагогіку України новими положеннями і думками. *Мета* нашої статті полягає у спробі дослідити теоретичні положення гуманістичної педагогіки В.О.Сухомлинського, які стали джерелом збагачення сучасної педагогічної науки і практики.

В.О.Сухомлинський у свій час сказав: «Світ входить у вік людини. Більше, ніж коли б то не було, ми повинні думати тепер про те, що ми вкладаємо в душу людини» [4, с.247].

Сьогодні, коли у нашому суспільстві все більше стверджуються принципи демократії, плюралізму поглядів, думки В.О.Сухомлинського стають особливо цінними. Як тоді, так і нині ідеї В.Сухомлинського втілюються в особистісно-орієнтованому підході, в розробках гуманістичних моделей освіти: „Школа діалогу культур” - С.Ю.Курганов; „Школа комунікативної дидактики” - Ю.Л.Троїцький; „Особистісно-орієнтована модель навчання” – М.Алексєєв, І.С.Якіманська, В.В.Сериков; „Соціально-культурна концепція” - Є.В.Бондаревська; „Особистісно-орієнтована дидактика” – О.Петровський, Л.В.Занков; „Розвиваюча модель” Д.Б.Ельконін, В.В.Давидов; „Вітагенна освіта” - А.С.Бєлкін; „Етична педагогіка” – Дудіна.

На перший план у В.Сухомлинського виходить проблема індивідуальності. Людська індивідуальність – це неповторний світ думок, почуттів, волі, характеру переживань. Вона розкривається й набуває свого

розвитку через діяльність, від неї залежить повнота духовного життя людини, її щастя. Вивчати дитину, пізнавати її індивідуальні особливості, проникати в духовний світ – означає бачити взаємодію дитини зі світом, з предметами, явищами, з людьми, із силами природи. Василь Олександрович, розкриваючи поняття „внутрішній світ дитини“, мав на увазі особливості інтелекту, мислення, інтересів, захоплень, здібностей, задатків, нахилів тощо. При цьому підкреслював, що дитяче сприйняття світу, дитяча емоційна й моральна реакція на оточуюче середовище вирізняються своєрідною яскравістю, тонкістю, безпосередністю.

Поставивши в основу всього шкільного життя завдання всебічного розвитку індивідуальності дитини, В.О.Сухомлинський звернувся до питань вікової психології і передусім до усвідомлення існуючих у дитячому віці індивідуальних, типологічних відмінностей. Із одного боку, він прагнув виявити і якомога точніше описати певну типологію школярів, з іншого - будувати навчально-виховний процес із урахуванням одержаних даних. „Пам'ятайте, що немає і не може бути абстрактного учня" - цей заклик виступає як лейтмотив усієї спадщини В.О.Сухомлинського [5, с.340].

Але у вихованні індивідуальність реалізується тільки за допомогою вихователя для переходу у формат «само». Тому важливою стає проблема особистості педагога. Так складається педагогічна антропологія Василя Сухомлинського, у центрі якої розв'язується питання виховання індивідуальної сутності дитини, самотворчості вихованця, здатності до самоосвіти, самовиховання, тобто реальний розвиток індивідуальності людини за активного впливу педагога в умовах виховного гуманістичного середовища. Основа педагогічної антропології Василя Олександровича - виховання індивідуальності, що повністю реалізує свої задатки.

Друге коло ідей педагогічної антропології В. Сухомлинського - формування виховуючого, гуманістичного середовища - полягає у вихованні в ім'я щастя дитини, котре він розумів як гармонію почуття власної гідності, радості, повноти творчого життя, усвідомлення обов'язку перед іншими людьми.

Новим для педагогіки є положення В.Сухомлинського про гармонію інтересів особистості і колективу. Видатний педагог виступав проти підпорядкування окремої особистості колективу, виключав будь-які форми конформізму: “як всі, так і я”, “колектив завжди правий” тощо. Колектив, на його думку, стає дійовою силою лише тоді, коли особа вкладає сили своєї душі в іншу людину, турбується про неї. Одне з найжиттєдайніших джерел виховної сили колективу полягає в тому, щоб вихованець прагнув бути хорошим, щоб про нього добре думали. В.О.Сухомлинський звертає увагу на формування громадянських якостей у колективі, громадянське ідеологічне багатство діяльності дитини, взаємини між дітьми та іншими нешкільними колективами. Необхідно добиватися того, щоб вихованця вже в дитинстві турбувало теперішнє і майбутнє Вітчизни.

Питанням формування емоційної сфери особистості В.О.Сухомлинський надавав першочергового значення. Виходячи зі своїх переконань, талановитий педагог багато уваги приділяв вихованню душевної чутливості, чуйності до горя та страждань інших людей. При цьому зазначав, що навчити відчувати - це найскладніше у вихованні. Саме психологічний аспект цієї проблеми повинен забезпечити суб'єктну позицію студента, його самореалізацію, саморегуляцію, саморозвиток та самоактуалізацію.

Людина розглядається В.О.Сухомлинським як істота досить пластична, така, що підпадає виховному впливу, готова розгорнути свої здібності у процесі виховання, удосконалювати

закладені природою задатки. Функція виховання безпосередньо замикається на специфіці людського існування.

Здійснення виховання В.О.Сухомлинським розглядається з точки зору феномена людської індивідуальності, у напрямі розвитку вищих цінностей життя, пошуку призначення людини.

Очевидно, що Сухомлинський не розробляв спеціальну концепцію людини у педагогіці, однак ним визначено основні напрями дослідження та перспективи, котрі можуть бути покладені в основу педагогічної уваги до індивідуальності людини.

Антропологічний принцип містить одну з головних аксіом педагогіки майже з моменту її зародження. Він так чи інакше був наявним у працях усіх без винятку педагогів минулого. І лише Сухомлинський підніс його до рівня головної мети виховного процесу, заявивши: мета нашого виховання - формування всебічно розвиненої особистості, а ширше - виховання індивідуальності, яка повністю реалізовує свої задатки. І в цьому основа його педагогічної антропології.

Для розуміння змістового боку педагогічної антропології В.О.Сухомлинського вважаємо за необхідне розглянути детальніше кожне положення його антропологічного принципу.

В умінні бачити в кожному вихованцеві індивідуальність В.Сухомлинський розумів уміння педагога сприймати цю індивідуальність такою, якою вона є: з усіма її позитивним і негативним потенціалом, з усіма радощами і бідами, успіхами й невдачами, приємними чи неприємними для педагога реальностями. Під індивідуальністю він розумів сукупність індивідуально-психічних особливостей, що надають індивіду

унікальності, неповторності. До індивідуальності особистості вихованця Сухомлинський відносив:

- стан розвитку і здоров'я психічного і фізичного; історію життя вихованця;

- статеві відмінності: вияви (фізичні, психічні, соціальні) дівчат і хлопців, специфіка їх внутрішнього розуміння приналежності до тієї чи іншої статі, вияви статевої поведінки, емоційний стан повинен бути зрозумілим і прийнятим педагогами й батьками;

- своєрідність якостей особистості: специфіка протікання психічних процесів (відчуття, сприйняття, уява, увага, пам'ять, мислення, усне й писемне мовлення, емоційно-вольова сфера), спрямованість особистості (потреби, мотиви, інтереси, нахили, переконання, світогляд), задатки та здібності (умови та можливості їх розвитку вдома, в школі, у позашкільних закладах, можливість самореалізації), специфіка характеру й темпераменту;

- виховуюче середовище: до нього Сухомлинський відносив дім, найближче побутове оточення, школу, позашкільні заклади, дитячі об'єднання.

Сухомлинський вважав, що результати вивчення особистості учнів, класного колективу, перебігу й результатів навчально-виховного процесу за допомогою різноманітних методів емпіричного дослідження й дослідницько-експериментальної роботи дозволяють педагогу піднятися на більш високий рівень усвідомлення всієї виховної роботи; грамотно й тонко організувати розвиток індивідуальності своїх вихованців в умовах організованого ним виховуючого середовища й колективної творчої діяльності, тобто здійснити

індивідуальний та диференційований підхід до процесу виховання.

Вирішення проблеми індивідуального підходу у В.О.Сухомлинського - це максимальне сприяння розвитку індивідуальності учня, вияв якої можливий і в його інтересах, ідеалах, характері. «Досвід переконує, - пише В.О.Сухомлинський у статті "Народний учитель", - якщо в школі, скажімо, шістсот учнів, то це означає, треба шукати шістсот індивідуальних стежок» [4, с. 243].

Це відбувається через залучення дітей до різноманітних видів класної та шкільної діяльності на основі їх здібностей та інтересів, через участь їх у різних додаткових заходах, які організуються у школі й за її межами. Цінним є використання різноманітних гуртків, об'єднань, де кожен може спробувати себе в різноманітних видах діяльності. Потрібно, щоб основні захоплення дітей не відгороджували дітей від інших сфер життя, а допомагали їм увійти в ці сфери зі своїми спеціальними інтересами.

В організації духовної діяльності учнів Сухомлинський убачав джерело формування їх ідеалів, внутрішніх цінностей людини. У духовній діяльності він убачав відображення суспільних відносин у внутрішньому світі людини, у його вподобаннях, устремліннях і бажаннях. „У душі дитини повинні виникати благородні бажання, що стимулюють поведінку, породжують пристрасті й вчинки, у яких людина стверджується, котрі породжують нові бажання", - говорив Сухомлинський [5, с.470]. Ідеали, на думку В.Сухомлинського, стають святими й непорушними не тоді, коли вони запам'ятовуються, а тоді, коли живуть у думках і почуттях, у творчості й вчинках.

Поважне ставлення до людської гідності, людської особистості учня є, говорячи словами В.О.Сухомлинського, найважливішим педагогічним інструментом, оскільки дає змогу зберегти всі гарні людські якості, що були закладені у дитини від народження – доброту, людяність, невгамовність, і не дає змоги розвинути поганим властивостям – безвольній і мовчазній покірності, безсердечності, жорстокості.

Кінцевою метою такого підходу є, за словами В.О. Сухомлинського, творити дуже ніжну, тонку річ: «бажання бути хорошим, стати сьогодні кращим, ніж був учора». Виховується бажання бути хорошим багатьма способами: красою, людяністю, добротою, чуйністю; на прикладі педагогів і батьків; правдою; повчанням; через подолання труднощів тощо. Але насамперед радістю. «Життєвий шлях від дитинства до отроцтва має бути шляхом радості, бадьорості» – пише В.О. Сухомлинський у праці “Духовний шлях школяра” [5, с.112].

Для В.О. Сухомлинського особистісною першоосновою виступала категорія «сердечність» як особливий вимір духовності, пов'язаний з серцем як її носієм. «Сердечність – безсердечність» - такими видавалися крайні межі розвитку людини як особистості, і якраз у нейтралізації стану безсердечності і культивуванні сердечності вбачав педагог сутність процесу виховання підростаючої особистості.

«Виховання серця – це цілий світ турбот і тривоги, про які ми, дорослі, ніколи не повинні забувати. Я бачу своє найголовніше виховне завдання в тому, - наголошує В.О. Сухомлинський, щоб у дитячій душі стверджувалися співчуття, жалість, доброта до всього прекрасного, що є в світі, і насамперед до людини» [5, с.114]. З огляду на це В.О.Сухомлинський зосереджувався на характері міжособистісних взаємин.

У інноваційній виховній системі Сухомлинського існують психологічні засоби, які дозволяють досить ефективно формувати систему добрих почуттів

(чуйність, піклування, емпатію). По-перше, згідно з Сухомлинським, педагогові слід забезпечити глибоке усвідомлення вихованцями даних емоційних утворень, тобто чуйності, піклування, емпатії. І не тільки на рівні уявлення, а й участі у вчинках, які співвідносилися з цими почуттями.

По-друге, для Сухомлинського принципово важливою була ситуація, коли суб'єктами згаданих вчинків виступали рідні дитини (батько чи мати), учитель. Емоційно теплі родинні взаємини, впливаючи на перебіг цих вчинків, справляли на дитину сильні переживання – враження, які тривалий час залишаються у її моральному досвіді.

По-третє, батьківська чуйність, піклування, емпатія, які відчуває дитина стають головною спонукою для її моральних вчинків. У виховному досвіді В.О. Сухомлинського становлення сердечності особистості стосується всього живого на землі – рослини, тварини, людини, в які вона вкладає свої духовні сили. Обмеження дії сердечності лише суб'єкт-суб'єктними відносинами зменшує рівень її духовності. Тому другом у дитини можуть бути не тільки мати й батько, учитель, а й дерево, квітка, пташка.

Навчання у поглядах Сухомлинського – це не механічне передавання знань від учителя до учня, а це – дуже складні людські взаємостосунки. Вчений радить здійснювати навчання в дусі співробітництва. За таких умов учитель стає помічником і партнером учня.

Положення про необхідність високих особистих якостей учителя, розроблене В.Сухомлинським, може розглядатися як принцип залежності особистості учня від особистості вчителя. Доброта і чесність, людяність, любов до дітей, вміння розуміти їх та спрямувати розвиток особистості є показником педагогічної майстерності. Ідея гуманізму пронизує всі 100 порад, адресованих вчителю. Вважаючи глибоке знання вчителем матеріалу, що він викладає, однією з основ педагогічної культури, В.О. Сухомлинський звертає увагу на таку її особливу і дуже важливу рису: чим вільніше вчитель

володіє своїм предметом, тим яскравішим, емоційно ширшими є і його виклад, спілкування і взаємостосунки з учнями. «А що ви відчуваєте на уроці тоді, - підкреслює Василь Олександрович, - коли між учителем і учнями немає контакту, коли вчитель уткнувся в поурочний план, а діти розглядають стелю або хмаринку, що пливе на небі? Вам незручно перед учнями, незручно і за вчителя, і за себе, і за педагогіку» [4, с. 452].

Головною метою навчально-виховного процесу В.О.Сухомлинський вважав всебічний розвиток особистості.

Одним із основних напрямів у системі його поглядів на сутність навчально-виховного процесу є положення про неповторність кожної дитини, яке безпосередньо пов'язане з твердженням В.О. Сухомлинського – про відсутність нездібних, бездарних і ледачих дітей.

Розкриваючи суть індивідуального, диференційованого підходу до навчання й виховання учнів, В.О.Сухомлинський постійно використовує поняття особистість дитини, визначає кожного учня - особистістю.

Навчання – на думку Василя Олександровича – це важка розумова праця, і щоб ця праця була успішною, вона має бути цікавою, бажаною для учнів. При чому цікавим може бути не тільки предмет, а й спосіб пізнання. Одним із найефективніших способів пізнання, пише В.О.Сухомлинський у статті “Розумова праця і зв’язок школи з життям”, є дослідницький підхід до предмета вивчення. Шкільна пошуково-дослідницька діяльність – один із аспектів самостійного добування знань учнями, якому В.О. Сухомлинський надавав великого значення. У талановитих дітей успіхи у навчанні можуть породжувати почуття запаморочення від успіхів, зазнайство. «Щоб запобігти цим небажаним явищам, - пише В.О. Сухомлинський, - слід уміло вести підлітка шляхом подолання труднощів» [4, с. 227].

Важливим чинником ефективності навчання В.О.Сухомлинський вважав людяність, любов, доброту, чуйність, сердечність, тактовність стосовно учнів. З цим положенням безпосередньо пов'язане наступне положення В.О.Сухомлинського про розуміння оцінки як інструмента виховання, а не покарання. В.О. Сухомлинський наголошував «якщо дитина зазнала потрясіння, пов'язаного з покаранням, в її душі послабляються внутрішні сили, які самою людською природою призначені для самовиховання. Чим більше покарань і чим вони жорстокіші, тим менше самовиховання» [5, с.238].

Позаурочна діяльність педагога має ще й аспект диференційованого підходу, тобто є роботи з групами учнів, створеними за різними ознаками: дівчат і хлопчиків, активу й пасиву, за групами інтересів і нахилів, обдаровані діти, діти з низькою успішністю, проблемні підлітки, діти з відхиленнями фізичного й психічного розвитку, діти з ослабленим здоров'ям, діти з не благополучних сімей. Це може бути робота спеціально з ними: бесіди з малою групою, читання книг і статей, відвідування театру чи музею, прогулянки, вечори тощо. Не менш головне призначення всієї такої роботи - досягнення загальної мети виховання, залучення різних категорій дітей до загальної життєдіяльності, до системи запланованих відносин - на основі їхньої індивідуальної своєрідності [5, с.503].

Отже, цей аспект діяльності педагога можна було б назвати так: допомога людині, що дорослішає, у „сходженні до індивідуальності”. У цьому полягає місія шкільного педагога.

Залишається фактом, що саме В.О.Сухомлинський услід за Ф.Ф.Корольовим і М.А.Даниловим застосував проблемний підхід до виховання людської індивідуальності. Окрім того, виділення моральної сфери в якості системоутворюючого фактора видається досить обґрунтованим і узгоджується зі всією структурою його концепції.

Теоретичні узагальнення В.О.Сухомлинського містять положення, які розглядаються як принципи особистісно-орієнтованого підходу до навчання й виховання і були покладені у його фундамент .

Література:

1. **Гребенюк О.С.** Проблеми розвитку індивідуальності и виховання личности // Развитие личности и формирование индивидуальности: Сборник материалов - Ярославль: ЯГПУ им. К.Д.Ушинского, 1996. – С.39 – 42.

2. **Делигинский Т.Г.** В защиту человеческой индивидуальности // Вопросы философии. – 1990. - №3,- С.31 – 45.

3. **Старцева И.А.** Педагогическая антропология В.А. Сухомлинского: Дисс. канд. пед. наук: 13.00.01. - Екатеринбург, 2002. - 231с.

4. **Сухомлинский В.О.** Вибрані твори. В 5-ти т. - Т.1. - К.: Рад.школа, 1976. - 650с.

5. **Сухомлинський В.О.** Вибрані твори. В 5 - ти т. - Т.4. - К.: Рад. школа, 1976. - 638 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Заболотська Ольга Олександрівна – доктор педагогічних наук (13.00.04)

професор кафедри англійської мови, доцент

Херсонський державний університет

Дом. адреса: 7300, м. Херсон, вул. Ломоносова 59 м. т. 80505849463